

УДК 340.12+378.1

ІДЕЇ ПРОФЕСОРА В. І. СИНАЙСЬКОГО ПРО РЕФОРМУ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ THE MAIN IDEAS OF PROFESSOR V. I. SINAISKII ON LEGAL EDUCATION REFORM

Міхневич Л.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена аналізу наукових ідей професора В. І. Синайського щодо питання організації вищої юридичної освіти. Зосереджено увагу на проблемах вищої юридичної школи та пропозиціях ученого щодо їх вирішення. З'ясовано вплив ідей професора на сучасний стан вищої юридичної школи.

Ключові слова: юридична освіта, спеціалізація вищої юридичної освіти, середня спеціальна юридична освіта, лекційні, розмовні та лабораторні методи викладання, практична школа права.

Статья посвящена анализу научных идей профессора В. И. Синайского по вопросу организации высшего юридического образования. Сосредоточено внимание на проблемах высшей юридической школы и предложениях ученого по их решению. Выяснено влияние идей профессора на современное состояние высшей юридической школы.

Ключевые слова: юридическое образование, специализация высшего юридического образования, среднее специальное юридическое образование, лекционные, разговорные и лабораторные методы преподавания, практическая школа права.

The article devoted to the scientific ideas of Professor V. I. Sinaiskii on the issue of high legal education. The emphasis on the problems of higher law school and academic proposals for their solution. The influence of the ideas of Professor at the current state of higher law school.

Key words: legal education, specialization of legal education, vocational legal education, lectures, speaking and laboratory methods of teaching, practical school of law.

Постановка проблеми. Впродовж століть не втрачає своєї актуальності питання організації ефективної вищої юридичної освіти. Так на зламі епох в період руйнування самодержавства гостро відчувалася потреба поширення правових знань. Вища юридична школа мала відіграти головну роль в цьому процесі. Починаючи з 1917 р. провідні вчені долучалися як до теоретичних розробок, так і до практичної реалізації задумів щодо реформи юридичної школи. Здійснювалися спроби визначити цілі і завдання вищої юридичної освіти, сформувати її якісний зміст, підняти рівень підготовки юриста до вимог держави і суспільства та обґрунтувати спеціалізацію професійних знань.

Як не дивно, але й нині аналогічні питання стоять перед українським суспільством. Вдосконалення сучасної системи юридичної освіти вимагає гармонійного поєднання нововведень у сфері освітніх технологій і безцінного досвіду юридичної школи минулого. Тому оцінка теоретичних ідей та практичних спроб постановки юридичної освіти наших попередників є корисною з точки зору можливості їх використання в процесі вдосконалення вищої юридичної школи в сучасній Україні.

Тож метою цієї публікації є аналіз ідей професора В. І. Синайського щодо реформи вищої юридичної освіти та визначення їх впливу на сучасні наукові розробки питань організації вищої юридичної школи в умовах уніфікації освітнього простору.

Стан дослідження. Професор В. І. Синайський по праву вважається класиком цивілістики, на сьогодні його постать широко відома науковій спільноті. Його ім'я згадується в українських, російських, латвійських енциклопедично-довідкових виданнях, у численних розвідках з історії цивільно-правової науки та в історії вищих навчальних закладів, де працював учений. Життєвий і творчий шлях правознавця у спеціальних працях досліджували І. Б. Усенко, Я. М. Шевченко, Л. В. Міхневич (Україна), С. О. Суханов (Росія), О. Паварс, Л. Бірзіня, С. Ковальчук, (Латвія) та ін. Особливої уваги заслуговують спогади доньки вченого – Н. В. Синайської [1]. Його здобутки, зокрема й у сфері педагогічної діяльності у Латвії частково висвітлені в праці С. Ковальчук [2]. Наукові розвідки про талант професора як організатора спеціальної юридичної школи (Київського юридичного інституту) здійснила автор даного дослідження, опублікувавши попередні результати своїх пошуків у спеціальній статті [3]. Проте його ідей щодо реформування вищої юридичної освіти, на наш погляд, потребують більш детального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед відзначимо, що В. І. Синайський був не лише знаним ученим, але й талановитим педагогом. Ще в до революційний час при Університеті св. Володимира він організував студентський цивілістичний гурток, зібравши біля себе групу молодих правників. Зауважимо, що це була чи не єдина в Російській імперії студентська наукова організація, яка

мала своє друковане видання. Відомий російський цивіліст О. Г. Гойхбарг із заздиртю відмічав, що «в той час, коли в столичних університетах про студентські цивілістичні гуртки майже нічого не чути, в провінційному університеті такий гурток не лише існує, але й процвітає і навіть випускає в світ друковані свої праці» [4, с. 1928]. І дійсно, дослідження молодих науковців були опубліковані в 3 томах збірника праць (редактором та автором вступних заміток був В. І. Синайський). Зазначимо, що одні члени гуртка згодом стали знайомими вченими (М. О. Чельцов-Бебутов, Є. І. Кельман, А. Я. Вишинський, В. І. Бошко), а інші – жертвами репресій, тому їхній творчий доробок відомий вузькому колу спеціалістів.

Взагалі київський період творчої діяльності професора В. І. Синайського був досить плідним у його науковій та педагогічній біографії. Він багато і наполегливо працював. Причому інтереси вченого були різносторонніми. Професор був провідним цивілістом Університету св. Володимира, читав лекції з цивільного права та процесу в Київському комерційному інституті та на Київських вищих жіночих курсах.

Багато сил і часу Василь Іванович приділяв суспільно-науковій роботі. Був одним із тих, хто активно підтримував діяльність Київського юридичного товариства (впродовж 1912–1916 рр. прочитав в його засіданнях щонайменше 9 доповідей) [5, с. 259]. У 1918 р. очолив новостворене Київське товариство юристів «Право и жизнь» та одночасно був головним редактором одноіменного юридичного журналу, що видавався товариством (протягом вересня–грудня 1918 р. вийшло 8 номерів).

Професор долучився і до діяльності у Всеукраїнській Академії наук. З 1921 р. він був «керуючим над працями» Комісії для виучування звичаєвого (народного) права. У березні 1921 р. при Академії з його ініціативи було засноване Правниче товариство, а в серпні того ж року – семінар «для виучування цивільного права», який він і очолював [6, с. 19-20].

Без сумніву В. І. Синайський був талановитим педагогом та досить здібним організатором. У 1917 р. професор став одним із засновників Київського юридичного інституту – спеціального навчального закладу юридичного профілю (у 1919 р. перетвореного в Міжнародний інститут соціології і права). Вчений, до речі, був його незмінним директором. Свої думки щодо організації юридичної освіти, викладені у праці «Что, наконец, нужно сделать для правильной постановки юридического образования?» [7], В. І. Синайський спробував реалізувати в діяльності саме Київського юридичного інституту.

Зауважимо, що процес становлення нової системи юридичної освіти відбувався у час повної ломки державно-політичних та суспільних відносин та переоцінки всіх цінностей. Стара імперська система підготовки юристів не сприймалася не лише з ідеологічних міркувань, але й не відповіда-

ла потребам нової молоді держави. Тому вчений був переконаний, щоб «зрушити питання з мертвої точки», необхідно розпочати широке обговорення напрямів реформування освіти, залучаючи громадськість, особливо юридичну спільноту як теоретиків, так і практиків [7, с. 1]. Першим кроком на цьому шляху може стати виявлення основних проблем юридичної освіти та вироблення конкретних пропозицій для їх вирішення. Тож він об'єднав всі недоліки освіти юристів у дві групи: 1) недоліки середньої школи та 2) недоліки спеціальної юридичної освіти у вищій школі [7, с. 2].

На думку В. І. Синайського, юрист більше, ніж хто інший, має бути широко освіченою людиною, виділятися не лише високою професійністю, але й бути гарантом законності і носієм культури. Основи таких знань мала давати середня школа. Однак, як виявляється, вона не створює бази для глибокої загальної освіти. Натомість молода людина з середньої школи переносить в університет «байдужість до самостійного наукового навчання та непосидючість». А з таким багажем, переконаний професор, проходить університетський курс складно. Поряд з цим шкодять вищій юридичній освіті й тенденції до пониження загального рівня освітніх вимог. Це призводить до того, що особи з посередніми знаннями не лише стають студентами юридичних факультетів, а й досягають мети – отримують університетські дипломи [7, с. 2]. Тож у суспільстві утверджується думка, що юридичний факультет найлегший, що хто нічого не хоче робити, той повинен вступати на юридичний факультет. Це свідчить про повне нерозуміння всіх складностей юридичної науки та «наївну несвідомість», адже юридичний факультет насправді найскладніший. Професор упевнений, що тут мало вивчити юридичну науку, мало її навіть розуміти, потрібно взагалі бути освіченою та розвиненою особистістю [7, с. 3].

Принагідно зауважимо, що справді по сучасному звучать тези вченого, висловлені майже століття тому. Варто визнати, що сьогодні середня школа не дає базових знань для навчання на юридичному факультеті та й загальний освітній рівень випускників шкіл бажає бути кращим. Водночас досить часто доводиться чути від студентів-правників, що вибір пав на юридичний факультет тому, що тут не потрібно вивчати, наприклад, математику, а відтак здається тут досить легко вчитися. Поширенню в суспільстві такої думки сприяє й діяльність численних навчальних закладів (більше 300 в Україні), які, нерідко не маючи ані навчально-наукової бази, ані високопрофесійного викладацького персоналу готують юристів. Якщо в перші роки незалежності України збільшення кількості таких закладів було обґрунтовано попитом, то сьогодні їх кількість не тільки не відповідає реальним потребам держави і суспільства, а й ставить під сумнів якість такої підготовки. Що, вочевидь, дуже шкодить авторитету юридичної освіти.

Вихід із такої ситуації свого часу В. І. Синайський бачив у необхідності тісного зв'язку вищої юридичної школи з середньою. Подолати першу

між ними можливо, створюючи юридичні училища, своєрідні юридичні гімназії. Важливо, що ці школи мали подвійну мету. З одного боку, саме життя вимагало спеціальної середньої юридичної освіти. Десятки тисяч людей без будь-якої юридичної освіти в різноманітних установах та судах виконували роботу, яка потребувала правових знань. Юристи ж із вищою освітою навряд чи колись погодяться на такі технічні посади, хіба що буде надлишок спеціалістів чи значне зростання зарплатні. Але так, як в найближчій перспективі, на думку вченого, цього не відбудеться, то необхідно засновувати середні спеціальні юридичні заклади. Їх випускники матимуть змогу отримувати більш-менш пристойну роботу, витративши значно менше зусиль та часу на навчання, а держава – обізнаних в правових питаннях працівників. З іншого боку, середні юридичні заклади давали б можливість здійснювати відбір здібних молодих людей для вступу на юридичний факультет, тобто, могли стати спеціальними підготовчими школами.

Саме функції такого середнього юридичного закладу здійснювало судово-нотаріальне відділення Київському юридичному інституту, яке, відповідно до ст. 1 Статуту, «давало юридичну підготовку для заняття численних посад в судах, нотаріаті та інших судових, адміністративних, муніципальних установах, які потребують юридично підготовлений персонал, але не вимагають від нього вищої юридичної освіти» [7, с. 3]. Вочевидь сьогодні ці функції виконують юридичні коледжі та спеціалізовані середні заклади гуманітарного профілю, здебільшого засновані при вищих навчальних закладах. Не применшуючи їх позитивні здобутки, все ж варто визнати, що доля їх участі у розвитку сучасної системи юридичної освіти поки що залишається незначною.

Аналізуючи недоліки другої групи, В. І. Синайський зазначив кілька проблем та окреслив реальні кроки, здійснення яких могло б виправити ситуацію. По-перше, він вважав необхідним запровадити спеціалізацію вищої юридичної освіти. Хоча вчений відмічав, що юридичні науки в російських університетах розпадаються на: 1) суто судові, 2) державні та 3) економічні; однак відсутність окремих спеціалізованих відділень, адаптованих навчальних програм, спеціальних екзаменаційних комісій та підготовленого висококваліфікованого персоналу зводить нанівець цей умовний розподіл. Це приводить до негативного результату, який В. І. Синайський охарактеризував як «ми всі училися потроху чого-небудь і як-небудь». Тобто, без чіткої спеціалізації студенти розпоршують свій час і сили і, врешті, отримують «напівзнання» [7, с. 3].

По-друге, вчений пропонував доповнити лекційний метод викладання обов'язковим розмовним (конверзаційним) методом, де б студенти із пасивних слухачів ставали активними співрозмовниками професора. Не применшуючи значення лекцій, що є могутнім знаряддям формування у молоді юридичного світогляду, вчений радив не зловживати ними. Адже свою основну роль лекції віді-

грають здебільшого на першому курсі, коли для студента всі враження нові. На старших же курсах панує «лекційна проформа» – професор читає лекцію, бо це його служба, а студент не відвідує їх, адже в цьому немає нагальної необхідності, хіба що якийсь професор запам'ятовує присутніх та враховує цю обставину на іспиті. Тому розмовний (конверзаційний) метод дозволить професору навчити студента інтелектуально розвиватися, адже «знання легко забуваються, а розвинений розум назавжди залишається з людиною» [7, с. 4].

По-третє, на думку В. І. Синайського, необхідно запровадити звичний для медичних та природничих факультетів лабораторний метод занять та ввести посади асистентів професора. Ними мали стати залишені при університетах здібні випускники, які мріяли про наукову кар'єру, досвідчені практики та особи, відомі своїми працями чи досвідом. Саме асистенти працювали б з окремими групами студентів, контролювали їх практичну роботу та загалом ступінь засвоєння матеріалу. При цьому В. І. Синайський пропонував облаштовувати для такої роботи окремі «лабораторні кімнати» з необхідною навчальною та науковою літературою. Та, вслід за професором В. Оствальдом, переконував не шкодувати для асистентів стипендій, не шкодувати для них грошей, адже вони майбутні професори – майбутні науки [7, с. 5].

Однак навіть запровадження спеціалізації, зміна методів навчання, збільшення числа викладачів та введення інституту асистентів, на думку вченого, не вирішать головну проблему – відірваність вищої юридичної школи від життя. І, як видається, професор не помилявся. Адже сьогодні існують і спеціалізація юридичної освіти, і високий рівень викладання з використанням найрізноманітніших освітніх технологій, і широкий доступ студентів до інформації тощо, але це не дає підстав стверджувати про повну готовність випускників юридичних факультетів до практичної діяльності.

Подолати цю проблему, на думку В. І. Синайського, змогло б заснування спеціальних практичних шкіл права для тих, хто вже має вищу юридичну освіту. Насправді ця ідея не була новою. Практичні заняття юристів при судах мали місце в Російській імперії, однак вони носили випадковий характер. Водночас перетворити їх в постійно діючі практичні школи права при судах та інших державних установах ратував професор В. М. Гордон [9]. Подібні практичні школи з ініціативи урядів чи приватних осіб створювалися в Європі (Австро-Угорщина, Німеччина). Метою їх діяльності було навчити молодих юристів застосовувати право, а практикуючим досвідченим юристам через систему річних відряджень на спеціальні курси, заняття при спеціальних установах, співпрацю в юридичних органах поглибити свої знання.

Але В. І. Синайський інакше реалізував цю ідею. Вивчивши досвід перших таких шкіл, він пропонував утворювати практичні школи права не лише при судах та державних установах, а й при

університетах. Відтак, при Київському юридичному інституті була заснована судова наукова секція, у складі почесних почителів, дійсних членів, членів-співробітників (членів-кореспондентів). Зауважимо, що такий поділ наукових співробітників був притаманний академічним установам. До речі, перший склад секції об'єднав кращі наукові сили Києва, зокрема дійсними членами секції стали: голова цивільного департаменту Судової палати І. О. Ананьєв; видатний юрист, вчений та судовий діяч, сенатор С. К. Гогель; міністр юстиції гетьманського уряду, відомий спеціаліст із кримінального права та кримінології, сенатор М. П. Чубинський; Державний секретар в уряді П. П. Скоропадського, сенатор С. В. Завадський; товариш міністра юстиції, сенатор Я. М. Затворницький; товариш прокурора судової палати Л. А. Зубилевич; професори І. О. Базанов; М. М. Катков; М. М. Паше-Озерський; В. І. Синайський; М. І. Мітіліно; суддя О. Д. Щербак; старший нотаріус М. О. Соф'їн; приват-доценти Є. М. Кулішер; А. Е. Кристер; викладач П. Л. Горецький [10, с. 20].

У межах судової секції формувалися: семінарії, практикум, технікум та спеціальні курси додаткової освіти. Кожний структурний підрозділ мав свої чітко визначені цілі. Наприклад, семінарії діяв для осіб, які планували пов'язати своє життя з наукою, готуючись до професорських посад під керівництвом провідного вченого. Фактично науковий семінарий був аналогом сучасної аспірантури. Натомість заняття в практикумі, технікумі та на спеціальних курсах мали навчально-практичний характер, тобто формувалися своєрідний інститут підвищення кваліфікації. Практикум являв собою широку казуїстику під керівництвом теоретиків та практикуючих юристів. Технікум давав знання юридичної техніки. Спеціальні курси запроваджувалися для досвідчених юристів-практиків, які бажали поглибити свої знання [7, с. 7].

Зрештою вчений вважав, що юридична освіта, хоча б елементарна, потрібна буквально всім. У молоді потрібно виховувати почуття поваги до права і правопорядку, молодь необхідно вчити, що без правопорядку не можливе культурне життя [7, с. 7]. Саме початковий курс правознавства покликаний давати ці прості знання, тому вважав помилковим вилучення його з навчальних програм середньої школи. В. І. Синайський обстоював необхідність переоцінки традиційної юридичної освіти.

Висновки. Реалізувати, на жаль, повною мірою всі свої ідеї професору не вдалося. Але варто визнати, щовони й сьогодні залишаються не лише цікавими як теоретичні розробки, але й корисними як практичні рекомендації. Окремі думки вченого нині здаються ненормальними та сприймаються як сучасні реалізовані проекти в галузі юридичної освіти. Натомість окремі ідеї, зокрема щодо організації практичної школи правоможуть стати орієнтиром у формуванні ефективної наукової діяльності вищих навчальних закладів, враховуючи отримання останніми статусу науково-дослідницьких установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Синайская Н. В. Круг жизни профессора Василия Ивановича Синайского: Воспоминания дочери Н. В. Синайской, восстановленные по записям и памяти / Ред. Б. Ф. Инфантьев. – Рига: Б. и., 2001. – 152 с.
2. Ковальчук С. 22 года из жизни ученого: цивилист Василий Синайский в Латвии // Русский мир и Латвия, 2010. – Вип. XXI – С. 61-71.
3. Міхневич Л. В. Київський юридичний інститут: сторінки з історії вищої юридичної освіти: зб. наук. праць «Науковий вісник НУБіП України». – К., 2012. – № 173. – Ч. 2. – С. 29-35.
4. Гойхбарг А. Г. Труды цивилистического студенческого кружка при университете Св. Владимира. / Под редакцией проф. В. И. Синайского // Право. – 1915. – № 28. – С. 1928-1932.
5. Міхневич Л. В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.). – К. : КНЕУ, 2011. – 288 с.
6. Усенко І. Б. Юридична академічна наука у 1918–1941 роках // Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Ін Юре, 1998. – С. 15-53.
7. Синайский В. И. Что, наконец, нужно сделать для правильной постановки юридического образования? // Право и жизнь. – 1918. – № 4 – С. 1-8.
8. Устав Киевского юридического института. – К. : Типография «Прогресс», 1918. – 16 с.
9. Гордон В. М. Школа права (по поводу реформы юридического образования в Германии) // Журнал Министерства юстиции – 1913. – № 1. – С. 115-139.
10. Протокол заседания сонета института от 13 ноября 1918 г. // Державний архів м. Києва. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр.1. – С. 20.